

Titanic in memoriam

Elena Yeste

Amb el pretext de la celebració del centenari del naufragi del Titanic, l'autora analitza els mecanismes subjacents a la construcció i reconstrucció de fets històrics en l'imaginari col·lectiu per part d'uns mitjans de comunicació, que més enllà de la seva funció informadora, són també òrgans d'historització, dipositaris de la història de les cultures.

A principis d'aquest 2012, *La Vanguardia* publicava quatre pàgines de continguts amb les principals efemèrides i dates assenyalades del nou any. Les pàgines, publicades en una secció diferenciada del diari sota l'epígraf «efemèrides», sintetitzaven els fets històrics més rellevants que es van produir entre els anys 912 i 1987, és a dir, des de fa 1.100 anys fins a 25 anys enre. Aquesta necessitat de fixar efemèrides és un tret distintiu, i instintiu, dels nostres temps, sotmesos a l'imperatiu de la rememoració i les commemoracions.

L'any 2008, *La Vanguardia* va inaugurar la seva nova hemeroteca digital, posseïdora d'un patrimoni d'edicions de 131 anys d'història, ara a l'abast dels usuaris gràcies a les tecnologies de la informació i de la comunicació. L'hemeroteca actualitza diàriament la secció *Tal día como hoy* amb l'efemèride més destacada del dia i facilita l'enllaç amb la notícia que va publicar el diari en la data assenyalada. També, permet fer recerques concretes per anys i per paraules clau. L'hemeroteca compta, així mateix, amb un blog d'efemèrides (<http://blogs.lavanguardia.com/hemeroteca>) i dos canals de difusió: una pàgina oficial a la xarxa social de Facebook i un compte de microblogging a Twitter (@hemeroteca_lv).

Alguns dels termes més buscats durant la primera setmana de funcionament de l'hemeroteca digital de *La Vanguardia*, que va registrar més de 300.000 cerques en aquest període, van ser, per aquest ordre: necrològiques, Titanic, portada, Guerra Civil, Franco, La contra, successos, Kennedy, Hitler, Barcelona, esports, guerra, crisi, Beatles, economia, internet i Maig 68. Molts d'aquests termes estan directament vinculats amb la història, la memòria.

Els mitjans de comunicació ja no només parlen del present, també ho fan del passat. Com deia Gianni Vattimo, només en un sentit molt superficial podríem afirmar que la cultura que difonen els mitjans és *ahistòrica* perquè està centrada en l'actualitat: els mitjans són també òrgans d'historització, dipositaris de la història de les cultures. Aquesta dimensió rememorativa dels mitjans connecta amb una realitat social i política especialment conscient de la importància de la memòria col·lectiva. El retorn del passat és abassegador, voraç: la memòria, l'al·lusió al record, és present arreu. Avui, ja no hi ha res que no tingui alguna reminiscència del passat. Vivim envoltats de records.

Una de les paraules més cercades a l'hemeroteca digital de *La Vanguardia*, la segona després de necrològiques, va ser Titanic, transatlàntic protagonista del naufragi més mediàtic de la història, ara fa 100 anys. Havia estat construït per una de les companyies navilieres més importants de Gran Bretanya i per la major constructora de vaixells del moment. Era un dels tres vaixells més grans del món juntament amb l'Olympic i el Britannic. La mida, la potència de les seves màquines, les xemeneies, els salons, les cabines, les luxoses dependències de primera classe. Ningú no podia imaginar que el transatlàntic acabaria enfonsat en la immensitat de l'Atlàntic Nord. Des de 1912, el record del Titanic forma part d'una memòria cosmopolita: global, universal, intergeneracional, compartida més enllà de les fronteres dels Estats. Aquesta memòria global té, així mateix, la seva correspondència local, nacional, d'acord amb les diferents procedències geogràfiques dels supervivents i víctimes del naufragi. La memòria, individual, col·lectiva, és *glocal*. Avui sabem, per exemple, que com a mínim quatre passatgers del Titanic eren catalans. Viatjaven en segona classe amb destinació a l'Havana. Tots quatre van sobreviure al naufragi.

La commemoració del centenari de l'enfonsament del Titanic ha estat especialment intensa a Belfast (Irlanda del Nord) i Halifax (Canadà). Belfast és la ciutat on es va construir el transatlàntic l'any 1911, per això en aquest indret s'ha inaugurat un monument dedicat a les més de 1.500 víctimes del Titanic, membres de la tripulació, passatgers i músics. A més del monument amb els noms de les víctimes, les autoritats locals van programar una àmplia agenda d'activitats, des d'exposicions a concerts i interpretacions singulars com el *Rèquiem per les ànimes perdudes del Titanic*, del compositor Philip Hammond, a la catedral de Santa Ana de la ciutat, que va acabar amb una processó amb torxes fins al monument. Simultàniament, la canadenca localitat de Halifax, que en el seu moment va assumir les tasques de recuperació de víctimes del naufragi, va acollir la commemoració amb una desfilada fúnebre pel passeig marítim i una cerimònia al cementiri de Fairview Lawn, on hi ha enterrades 121 víctimes. Desenes de persones es van apropar al cementiri per visitar les tombes del Titanic. Les tombes estan disposades de forma que recorren la proa d'un vaixell. En la part frontal hi ha un ampli buit, que representa un iceberg flotant. El cementiri, lloc de recolliment i silenci, indret íntim de retrobament amb la memòria d'aquells que ja no hi són, esdevé, doncs, una mena de museu de víctimes, o parc temàtic de memòries.

La naturalesa tràgica de l'accident, el destí fatal del passatge: la dimensió humana de la tragèdia. La vida, les petites històries humanes de les persones que anaven a bord del Titanic, és el principal atractiu del naufragi. Amb motiu del centenari de l'enfonsament del transatlàntic, el portal especialitzat en investigacions genealògiques Ancestry.com va fer temporalment públics els seus arxius sobre el naufragi; arxius que contenien fotografies, registres amb els noms, edats

ELS MITJANS SÓN TAMBÉ ÒRGANS D'HISTORITZACIÓ, DIPOSITARIS DE LA HISTÒRIA DE LES CULTURES

i professions dels passatgers, i dades sobre els membres de la tripulació. Qualsevol internauta podia tenir accés a un volum de prop de 200.000 documents relatius al Titanic, entre els quals materials tan personals com els testaments d'Edward Smith, capità del vaixell, i de dos homes de negocis que van morir en el naufragi. Quin interès pot tenir fer públiques totes aquestes dades cent anys més tard? És rellevant aquesta informació per al ciutadà comú del segle XXI? Hi ha en aquesta manera d'abordar la memòria una sorprenent predilecció pel *voyeurisme*, alimentada per la insaciable curiositat humana.

Cent anys després, la fascinació pel Titanic continua més viva que mai. Però, com és que sentim nostàlgia de fets que no hem viscut, que no hem experimentat en primera persona? És possible sentir nostàlgia de quelcom aliè a la pròpia experiència? Ho és, particularment, gràcies als mitjans de comunicació de masses: els mitjans creen realitat, encara que sigui una realitat simulada, pur simulacre.

Recentment, l'editorial britànica especialitzada en història The History Press va crear un compte a Twitter (@TitanicRealTime), en què els internautes poden reviuir, minut a minut, tuit a tuit, el viatge del Titanic des de la seva sortida de Southampton el 10 d'abril de 1912 fins

al seu enfonsament el 15 d'abril. El compte @TitanicRealTime, amb 106.660 seguidors, aplega un total de 429 tuits narrats en primera persona per diferents perfils a bord del transatlàntic, diferents veus: primera classe, tercera classe, tripulants, oficials, músics, o el propi capità. A través de diàlegs, en una narració fictícia perfectament guionitzada, aquests personatges descriuen minuciosament, com si fos una retransmissió en directe, a temps real, les vicissituds

COM ÉS QUE SENTIM NOSTÀLGIA DE FETS QUE NO HEM VISCUT, QUE NO HEM EXPERIMENTAT EN PRIMERA PERSONA?

de dues hores i quaranta minuts de naufragi. Sense imatges. Sense recreació cinematogràfica. Amb la paraula: amb missatges molt breus, de no més de 140 caràcters. La ficció fixa la memòria. D'alguna manera, per això el Titanic forma part, també, de la història del cinema (i la televisió) fins a l'actualitat. El primer film mut sobre el Titanic es va estrenar tan sols un mes després del naufragi; la darrera pel·lícula del Titanic és la versió en tres dimensions del film de James Cameron protagonitzat per Dicaprio i Winslet.

Tanmateix, la realitat sempre supera la ficció. Avui dia, no és suficient amb la narració històrica dels fets, ni tan sols amb la seva representació mediàtica o cinematogràfica. Els fets s'han de poder reviuir gràcies a una recreació plausible, perfectament versemblant; s'han de poder experimentar en primera persona amb l'exactitud de tots els detalls, si s'escau amb la mateixa escenografia. «*Don't miss your chance to book your place in History*». Amb aquest missatge publicitari s'anunciava el Titanic Memorial Cruise: un creuer amb turistes procedents de fins a vint-i-vuit països que aquest 2012 ha repetit la ruta del transatlàntic, origen Southampton, destí Nova York. El nombre de passatgers, i fins i tot els menús que se servien durant els àpats, eren els mateixos que a bord del Titanic. Com en el 1912, també un grup de músics amenitzava les vetllades al vaixell, com ho van fer els vuit solistes de la Wallace Hartley Band, l'orquestra que va tocar mentre el Titanic s'enfonsava. S'hi van celebrar dues misses: l'una la nit del 14 d'abril on es va produir el xoc lateral amb l'iceberg, i l'altra en el punt de l'Atlàntic on es va enfonsar el vaixell el 15 d'abril. Heus aquí un vívid exemple de turisme experiencial de la memòria.

Aquest afany mimètic, la premeditació en la cura dels detalls, aquest sentimentalisme *kitsch*. És la memòria una experiència de consum, que es pot comprar i col·leccionar com tantes altres

experiències en la vida? I doncs, de quin tipus de memòria estem parlant? Andreas Huyssen parlava de *memòries imaginades*: memòries comercialitzades de manera massiva que, pel seu caràcter efímer orientat al ràpid consum, s'obliden molt més fàcilment que les memòries viscudes, basades en l'experiència de vida.

També la Fundació Titanic va commemorar el centenari amb una rèplica del darrer sopar la fatídica nit del 14 d'abril de 1912 a Le Parisien, un dels restaurants de luxe del Titanic: mateixos menú, vins i xampany, mateixa música d'acompanyament i idèntica decoració. Alguns assistents al sopar fins i tot lluien vestits d'època de 1912. A les 23:40, hora en què el Titanic va col·lisionar amb l'iceberg, van dedicar un minut de silenci en memòria de totes les víctimes. Justament al sopar van assistir vint-i-dos familiars directes de persones que viatjaven a bord del Titanic. La Fundació, nascuda l'any 2006 amb l'objectiu de «gestionar i promoure la memòria històrica, marítima i humana» del Titanic, està integrada per 2.508 membres: el mateix nombre que va embarcar al Titanic.

El boom de l'oblit

La darrera supervivent del Titanic va morir l'any 2009. Ella només tenia nou setmanes de vida quan el naufragi. La seva mare i dos dels seus germans, que viatjaven en una cabina de tercera classe, van sobreviure per explicar-ho. I doncs, què és la memòria sense el relat de vida? I, què en queda, de les històries individuals, quan ja no hi ha testimonis per contar-les? I si, com es preguntava Huyssen, el boom de la memòria fos inexorablement succeït per un boom de l'oblit? Si del silenci traumàtic es va passar a una explosió catàrtica de la memòria, de la mateixa manera el record, sense testimonis, podria degenerar en una altra mena de silenci: el de la indiferència.

Aprendre a gestionar aquesta realitat sense testimonis és un dels grans reptes dels temps que vindran. En aquest sentit, un estudi de l'Institut Brookdale recull que dos terços dels supervivents de l'Holocaust superen avui els vuitanta anys. La previsió és que el 2025 només en quedin 46.900. Cada any i per causes naturals, en moren 11.680. És una generació que s'acaba.

Les societats actuals afronten una paradoxa essencial en la gestió pública de la memòria col·lectiva. La paradoxa té a veure, d'una banda, amb el caràcter efímer del record, sovint reduït tan sols a l'instant mateix de la commemoració del fet històric, fugaç i quasi imperceptible, i, de l'altra, amb la seva voluntat de permanència, de ser recordat (de fet, aquesta és la finalitat última de tota memòria). Compaginar la permanència de diferents memòries amb la irrupció constant de noves rememoracions, motius i efemèrides a recordar, és certament complex, i no sempre s'aconsegueix satisfactòriament. De fet, els excessos de memòria són inevitablement també excessos d'oblit, ja que la memòria és sempre selectiva, i per això recordar sempre és oblidar alguna cosa. Un excés de memòria, o una memòria reproduïda únicament a través de mecanismes com la nostàlgia, i el sentimentalisme inherent a aquesta, convertit avui en principal argument de venda, pot derivar justament en l'efecte contrari: l'oblit, l'absència, la indistinció més gèlida. La nostàlgia idealitza el passat, es recrea en el dolor causat per la pèrdua, i fins i tot, també, en l'espectacularitat del succés, de la pròpia tragèdia.

ELS MITJANS CREEN REALITAT, ENCARA QUE SIGUI UNA REALITAT SIMULADA, PUR SIMULACRE

La indústria cultural i els mitjans de comunicació de masses són agents fonamentals en la mercantilització del record. Allà on hi ha memòria hi ha màrqueting de la nostàlgia, i *merchandising* (www.titanicheritagecollection.com). Aprofitant la commemoració del centenari, les principals llibreries de les grans ciutats dediquen seccions específiques al Titanic, amb les publicacions més recents i per a tots els públics, que prèviament les editorials s'han afanyat a editar o reeditar amb motiu de la prevista efemèride. S'hi poden trobar des de llibres d'investigació sobre el drama com *Titanic first accounts* o *Los diez del Titanic. La conmovedora historia de los españoles que vivieron aquel viaje único*, fins a novel·les amb títols com *El hombre que pudo salvar el Titanic*, o *La hija del capitán*, o el diari fictici d'un nen (*El viaje del Titanic contado por un niño*). La majoria de llibres inclouen il·lustracions, fotografies, plànols del vaixell, desplegable tridimensional «de gran realisme». També abunden els manuals per a construir el teu propi Titanic (*Build your own Titanic*). És l'intent de reproduir la memòria per tots els mitjans i en tots els formats possibles, de transformar l'intangible, l'inefable i l'irreparable, en quelcom material, expressable.

Aquesta mercantilització de la cultura ha tingut una conseqüència evident, també, en l'àmbit de la museística i les exhibicions, considerats avui mers mitjans de masses orientats a l'espectacularitat i centrats en la *mise-en-scène*, les recreacions, els escenaris, el detall, la imatge;

AVUI DIA, NO ÉS SUFICIENT AMB LA NARRACIÓ HISTÒRICA DELS FETS, NI TAN SOLS AMB LA SEVA REPRESENTACIÓ MEDIÀTICA O CINEMATogrÀFICA

en què allò important són les sensacions que la mostra és capaç de despertar en el visitant, de fer experimentar. Exemple d'aquesta mena de *mise-en-scène* és l'exposició itinerant *Titanic The Exhibition*, ubicada al Museu Marítim de Barcelona fins al 30 de setembre de 2012, que compta amb recreacions de les estances interiors del vaixell: la gran escalinata de proa del Titanic, més de nou metres de passadís com el que donava accés a les suites de primera classe, les cabines de primera i de tercera classe, fins i tot la recreació

d'un autèntic bloc de gel de més de cinc metres de llarg i dos d'alçada simulant un iceberg. Recreacions per a imaginar l'abast de la tragèdia.

L'exposició inclou una col·lecció de prop de 200 objectes, documents i imatges originals, rescatats del mar o cedits per familiars, vestigis d'un passat que es conserva com un record sagrat: la llista original de passatgers del Titanic (l'única que es conserva en l'actualitat) i la llista original dels cossos recuperats de la tragèdia; un tros original de carbó del Titanic; un banc de la coberta de bots; l'esmòquing i objectes personals d'un dels pocs passatgers espanyols del Titanic; vaixella original; l'anell original del Titanic trobat en el bot salvavides A; les botetes que portava posades una nena passatgera la nit del naufragi; el diari original d'un passatger de tercera classe, l'únic diari escrit a bord del Titanic que s'ha pogut recuperar, escrit fins al mateix dia de l'enfonsament; o la carta d'una passatgera en què narra com va sobreviure al naufragi i com el seu marit no va poder accedir al bot en què ella es va salvar. També, dues cartes originals escrites pel Primer Oficial William Murdoch, que estava al comandament del vaixell quan va col·lisionar i va dirigir les tasques de salvament a la coberta d'estribord, en què recull les incidències del viatge. Algunes de les relíquies del naufragi, diverses de les quals van ser recuperades de l'interior del vaixell, van ser subhastades l'abril de 2012 als Estats Units, com una carta escrita pel director de l'orquestra del Titanic als seus pares cinc dies abans del naufragi, un menú original de sopar, el missatge telegràfic que deia «Hem xocat contra un iceberg» i, fins i tot, un tros de moqueta verda treta de la nau abans de salpar.

Segons Gilles Lipovetsky, aquesta compra-venda de records, d'emocions que evocuen passat, d'objectes pertanyents a moments i èpoques pretèrites, posseeixen un valor emocional-rememoratiu immens, fruit de la nostàlgia que regeix l'actual societat de l'«hiperconsum experiencial».

Nostàlgia de la barbàrie

Com afirma Francesc-Marc Álvaro en el seu darrer llibre, *Entre la mentida i l'oblit*, «el regne de la nostàlgia no és el de la recerca d'una millor perspectiva per comprendre, sinó el de la tirania d'un passat embellit sobre el present». Més encara, «quan aquesta estilització del record que anomenem nostàlgia la practiquen els qui no han viscut l'etapa evocada, la desfiguració resulta explosiva».

L'emmirallament del present en nostàlgies del passat esdevé motiu de preocupació en les societats democràtiques actuals quan aquestes memòries retornen al present amb retòriques i discursos ancestrals, hagiogràfics, irrevents, propis de revisionismes i negacionismes que falsifiquen el passat i transgredeixen preceptes bàsics com la fidelitat a la veracitat dels fets històrics. Tals abusos de la memòria s'emparen en supòsits dogmàtics i apriorismes i aspiren a imposar la seva visió (i versió) del passat al marge de les altres memòries. Així es neguen els fets, les xifres, el passat de determinades identitats o pobles.

Encara avui, cada 20 de novembre, amb motiu de l'aniversari de la mort de Francisco Franco, els nostàlgics del franquisme dipositen una corona de flors al temple del Valle de los Caídos, inaugurat el 1959 i construït per milers de represaliats polítics, on jauen les restes del dictador i de José Antonio Primo de Rivera. Cada 20 de novembre, hi celebren una missa en record seu.

També, l'any 2009, comunistes i nostàlgics de l'antiga Unió Soviètica commemoraven a Rússia el 130è aniversari del naixement del dictador soviètic Joseph Stalin. Cada país, cada barbàrie, cada moment històric, té els seus nostàlgics. Nostàlgics de les pitjors pàgines de la història.

Tal com es va reivindicar en les conclusions del Primer Congrés Internacional Edificar la Pau en el Segle XXI (Barcelona, 23-25 d'abril de 2012), organitzat per la Fundació Carta de la Pau dirigida a l'ONU i la Universitat de Barcelona, tots els actors de la vida pública, social i política, han de contribuir decisivament a «desarmar la història» per evitar que els greuges del passat reproduïxin vells ressentiments en el present. No es pot mirar al futur sense assumir el deure de conèixer, acceptar i respectar el passat.

Per fomentar una cultura de la pau, cal fer memòria de les injustícies passades. La memòria és el camí. Sense memòria, no hi ha justícia possible.

ELS FETS S'HAN DE PODER REVIURE GRÀCIES A UNA RECREACIÓ PLAUSIBLE, PERFECTAMENT VERSEMBLANT

Bibliografia final

- ÁLVARO, Francesc-Marc, *Entre la mentida i l'oblit. El laberint de la memòria col·lectiva*, Barcelona, La Magrana, 2012.
- HUYSEN, Andreas, *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*, México, Fondo de Cultura Económica, 2002.
- LIPOVETSKY, Gilles, *Los tiempos hipermodernos*, Barcelona, Anagrama, 2006.
- MARGALIT, Avishai, *Ética del recuerdo*, Barcelona, Herder, 2002.
- MATE, Reyes, *Tratado de la injusticia*, Barcelona, Anthropos, 2011.
- VATTIMO, Gianni, «El olvido imposible», a YERUSHALMI, Yosef H. [et al.], *Usos del olvido*, Buenos Aires, Ediciones Nueva Visión, 1998, p. 79-90.

Elena Yeste és professora de la Facultat de Comunicació Blanquerna. XXIè Premi d'assaig Josep Vallverdú amb *L'era de la hipermemòria* (Pagès Editors, 2010).